

Arubaanse literatuur in vogelvlucht

De geschiedenis van de geschreven poëzie van Aruba gaat terug tot het begin van de twintigste eeuw, toen Frederik J.C. Beaujon (1880-1920) schoolschriften volschreef met gedichten in het Papiamentu, Spaans en Engels. Al in 1907 maakte hij een eigen 'Atardi' in elf kwatrijnen, vervaardigde hij persoonlijke gedichten over zichzelf en zijn familie en beschreef hij zijn woonplaats San Nicolas. Bovendien vertaalde hij in 1918 Lord Byron's beroemde gedicht 'The Prisoner of Chillon' tot 'E Prisonero di Chillon' en wijdde hij een Papiamentstalig lofdicht aan de grote Engelse romantische dichter. Dat maakt hem zo niet tot de vader dan toch wel tot de pionier van de Arubaanse poëzie.

De gedichten van Frederik Beaujon kwamen 'toevallig' tevoorschijn toen Frank Booi, Glenda Nava, Joyce Pereira en Wim Rutgers de bloemlezing Cosecha Arubiano (1983) samenstelden. Dat het ná Beaujon zo lange tijd heel stil blijft op het literaire front moeten we daarom niet duiden als zou er die tijd niet geschreven zijn. Dat weten we domweg niet. Wel is zeker dat er niet gepubliceerd werd, en wat niet uitgegeven is bestaat niet voor de lezer. Wie weet hoeveel waardevol literair materiaal er nog allemaal in oude familie-archieven verborgen op ontdekking en publicatie wacht!

Als ook de orale poëzie in onze historische beschouwing betrokken wordt, blijkt de geschiedenis van de Arubaanse poëzie veel en veel ouder. Volgens de Antilliaanse auteur Cola Debrot zou het bekende rijmpje 'dori dori mako' al van de voor-Columbiaanse tijden dateren, een veronderstelling die hij deed in zijn artikel 'Verworvenheden en leemten van de Antilliaanse literatuur' (1977). Hij schreef daarin: "Algemeen bekend zijn de rijmregels die de Arubaan in momenten van spanning, maar soms ook zonder aanwijsbare aanleiding, voor zich uit prevelt: 'Mako mako dori, si mi muri ken ta derami? / Ami ami ami / Mako mako dori, si mi muri ken ta yorami? / Ami ami ami'."

Cola Debrot gaf deze oude rijmregels op gezag van de Duitse geoloog Professor K. Martin die in 1885 Aruba bezocht. Deze had het rijmpje van een oude vrouw gehoord die het met grote liefde voordroeg. In de Duitse oren van K. Martin klonk het rijmpje als volgt: Dori, dori, make, si mi muri, kinde ta dera mi A-mi, a-mi, a-mi. Het liedje werd volgens Martin gezongen.

De bekende Curaçaose folklorist Nicolaas van Meeteren schreef in 1947 in zijn Volkskunde van Curaçao dat het liedje nog steeds gezongen wordt en luidt: 'Dori, dori, mako, ora mi muri keende ta derami?' / 'Ami, ami, ami.' / 'Dori, dori, mako, ora mi muri keende ta jorami?' / 'Ami, ami, ami.'

Vervolgens hebben we natuurlijk onze dandé en dera gai waarvan de ouderdom moeilijk is vast te stellen, maar die in elk geval tot in de negentiende eeuw teruggaan.

De traditionele Arubaanse dandé is een nieuwjaars-serenade, waarbij een groep muzikanten, geleid door een voorzanger, van huis tot huis trekt om de bewoners een voorspoedig nieuwjaar toe te wensen. Het grondpatroon van de 'dandé' staat vast: voorzang en refrein, een 'call and response' karakter vol herhalingen met kleine variaties. De zanger begint met de intro: 'O dandé, nos a yega na bo porta'. Vervolgens bezingt hij belangrijke gebeurtenissen van het afgelopen jaar en brengt hij de beste wensen over voor het komende. De moderne dandé bestaat uit voornamelijk het laatste. Ter plaatse brengt de zanger improviserend de op de bewoners van het op dat moment bezochte huis toepasselijke varianten aan. Hij moet de familie dus goed kennen. Ieder gezinslid wordt apart Gods nieuwjaarszegen toegewenst, in chronologische volgorde van oud naar jong. Tijdens het zingen geeft ieder gezinslid, nadat hem de beste wensen gebracht zijn, een geldstuk dat hij in de hoed deponeert die tijdens het

zingen rondgaat. Het dandé-lied eindigt steevast met een excuus dat de groep de familie lastigviel - 'danki pa molester'.

Na het zingen van de dandé wordt de groep volgens traditie naar binnen uitgenodigd om wat te eten en te drinken nadat men de beste wensen uitgebreid heeft uitgewisseld. Daar worden nog weer drie liederen gespeeld die geschikt zijn voor de dans. Elk huis en gezin kan door meerdere rondtrekkende groepen bezocht worden. Hoe meer dandé, des te groter voorspoed in het komende jaar. Maar er heerst ook het geloof dat bepaalde groepen ook pech in plaats van geluk kunnen brengen. Die kun je dan maar beter niet binnenlaten.

Folklorist Nicolaas van Meeteren vond het oudste dandé-liedje dat volgens hem uit de eerste helft van de negentiende eeuw dateerde, dus uit de tijd van de slavernij.

"Inobee dandee, bon anja dandee,
Awe ta dia 'i hoenga laga bai.
Inobo dandee, anja nobo a drenta tera
Inobo dandee."

De bekende Arubaanse componist Rufo Wever arrangeerde de volgende dandé, die gekenmerkt wordt door een algemene onpersoonlijke tekst.

O dande nos a yega na bo porta
O dande riba e dia di aña nobo
O dande nos a bin pa deseabo
O dande felicidad di aña nobo
O dande prosperidad di aña nobo
O dande nos a trece alegria
O dande riba e dia di aña nobo
O dande nos no a bin pa nada di mundo
O dande nos a bin pa saludabo
O dande nos te'y sigui nos caminda
O dande nos ta bai cu nos paranda
O dande a yega e ora pa nos bai
O dande masha danki pa molester
O dande adios adios nos ta bai
O dande adios adios nos ta bai.

Een andere traditionele orale vorm is het Dera Gai-lied dat ter gelegenheid van het San Juan feest op 24 juni op Aruba gespeeld, gedanst en gezongen wordt. De woorden liggen hier vast en kennen geen variatie. Daarom kunnen we misschien beter spreken van auratuur: een tekst die geschreven is en vastligt, maar die uitsluitend mondeling gepresenteerd wordt. Alle nadruk ligt hierbij op de voordracht want de inhoud is immers bekend.

Oorspronkelijk zou als offer een haan in de cunucu begraven zijn. Dat werd later geïnterpreteerd in christelijk zin: de haan die driemaal kraaide toen Petrus zijn Meester verloochende.

Op Aruba is de traditie van 'dera gai' overgebleven in de vorm van een lied dat begeleid door muziek en dans gepresenteerd wordt. Rond een levend begraven haan, waarvan alleen de kop nog boven de grond uitstak, vormde zich een muziekgezelschap. Een man werd geblinddoekt en moest proberen met een stok de kop van de haan te raken. San Juan was immers ook onthoofd? Slaagde hij daarin na drie kansen niet, dan was hij verliezer en kreeg de volgende danser een kans. In de traditionele kleding kwam veel geel voor als symbool van de

dan bloeiende kibrahacha, een prachtige struik die nog op allerlei plaatsen in het wild voorkomt.

Tegenwoordig is de levende haan uiteraard vervangen en zijn zang en dans een toeristische attractie geworden. Maar rond 24 juni herleeft jaarlijks de traditie in min of meer oorspronkelijke vorm, levend gehouden door een speciaal daartoe opgerichte stichting. Dera gai behoort tot een traditie die nog springlevend en produktief is.

San Juan ta bin, San Juan ta bai
San Juan ta bin, San Juan ta bai
At'e cu e palu den su man,
Cu so wowo bon mará

Refrein: Der'e gay, der'e gai

Koor:
Pa nos soyé,
pa nos comé,
pa nos plumé,
pa nos maté,
pa nos soyé,
pa nos plumé

Amigo, tur ban hal'un banda
Pa Don Juan bai mata e gay
At'e cu e palu den su man,
Cu so wowo bon mará

Don Juan cu e palu ariba-bou
Ta balia bai p'e mata e gay
Ata Don Juan a mata e gay,
Core mira, ela maté.

De oratuur was van gisteren, maar gaat door tot vandaag de dag, dat bewijzen ook de calypso's en tumba's bij het jaarlijkse carnaval.

Geschreven poëzie

De geschreven poëzie van Aruba is multilinguaal, zo niet bij elke individuele dichter zoals we bij pionier Frederik Beaujon al zagen, dan toch in zijn algemeenheid. Na Frederik Beaujon verhief de op Curaçao geboren, maar met Aruba vergroeide Emilio Lopez Henriquez (1884-1967) zijn stem in het Spaans. Zijn zoon Bob Lopez Henriquez zou in 1977, ter gelegenheid van de herdenking van de tiende sterfdag van zijn vader, een keuze uit de gedichten onder de titel 'Recordatorio' publiceren. Het betreft veelal gelegenheidspoëzie en gedichten die aan vrienden werden opgedragen zoals dat in de toenmalige literaire kringen usance was. Naast alle Spaanstalige poëzie vinden we het Papiamentstalige 'Mainta' dat gedateerd werd in 1906.

Emilio Lopez Henriquez bewoog zich onder meer in de kringen van de in 1937 opgerichte Sociedad Bolivariana de Aruba. Daar ontmoette hij zonder twijfel zijn kunstbroeders José Ramón Vicioso (1902-1989) en Eduardo Curet (1916-1995) die het Spaans van hun land van herkomst, de Republica Dominicana, bleven gebruiken, ook en met name in hun poëzie die Aruba tot onderwerp had. Waar José Ramon Vicioso niet minder dan negen bundels publiceerde, verzamelde Eduardo Curet pas aan het eind van zijn leven slechts

een bundel - onder de bescheiden titel Abrojos - als weerslag van zijn dichterleven. Niet de papieren publicaties maakten deze dichters bekend, maar de talrijke voordrachten waarmee ze bij allerlei soortige gelegenheden acte de présence gaven. Deze poëten waren dichters van de declamatie, waardoor ze eerder tot de auratuur dan tot de pure literatuur gerekend dienen te worden.

Ook Luis Leañez (1899-1967) en Ana L. Herrera-de Kock (1911-1983), die hier even genoemd moeten worden, bedienden zich van het literaire Spaans, de laatste in de bundel Poesias van 1966.

Na en naast het Spaans werd en wordt er op ons eiland bij tijd en wijle van het Nederlands gebruik gemaakt. Het waarschijnlijk oudste geschreven en gepubliceerde gedicht van Aruba is van 24 augustus 1824 - het is dus 175 jaar oud. Het betreft een kort vers van Mosa Lampe, die aan het begin van de vorige eeuw een welkomstlied voor de Curaçaose gouverneur schreef toen deze ons eiland bezocht ten gevolge van de economisch veelbelovende goudwinsten. Maar zij was een geïsoleerd geval en het kan daarom niet gezegd worden dat met haar de poëzie begint want er volgde niets, zoals dat met Frederik Beaujon wèl het geval was.

Al in 1932 publiceerde H.E. Lampe (1884-1953) zijn bekend geworden mémoires Aruba, voorheen en thans. Onderwijzeres Laura Wernet-Paskel (1911-1962) schreef in 1944 Ons eilandje Aruba, waarin ze haar herinneringen aan het Aruba van haar jeugd vastlegde. Ook W.F.M. Lampe (1896-1973) zou zich in het Nederlands In de schaduw van de gouverneurs (1968) en Buiten de schaduw van de gouverneurs (1971) aan zijn mémoires wijden. Van J.K.Z. Lampe (1851-1955) verschenen posthuum in 1956 de door zijn broer verzamelde Gedichten, ook al in het Nederlands. Deze gedichten zijn geheel in de vergetelheid geraakt en in feite is dat ook niet erg, want voor moderne tijden en maatstaven is de literaire waarde van deze gelegenheidspoëzie niet wezenlijk.

Nicolas A. Piña Lampe

Nicolas Piña Lampe (1921-1967) heeft nooit een zelfstandige bundel gepubliceerd, al had hij daartoe verschillende keren voorbereidingen getroffen, maar zijn werk werd veelvuldig voorgedragen en als zodanig publiek gemaakt. Bovendien was hij als hoofd van de Arubaanse Voorlichtings Dienst een geregeld en gevierd spreker vol 'elocuencia': "Ik heb de fout, dat ik een vijftig tot vijfenzeventig gedichten klaar heb voor publicatie, al enkele jaren, sinds 1963. Maar ik blijf het uitstellen, ik durf wel, maar ik stel het toch uit. Ik zal toch ooit de laatste stoot moeten geven. Ik schrijf ondertussen nieuwe. Ik hoop spoedig toch te publiceren." (Amigoe 20 IV 1967)

Van de in de Collectie Ito Tromp in de Biblioteca Nacional Aruba ongeveer honderdtwintig van Nicolas Piña Lampe overgeleverde gedichten is grofweg een derde in het Spaans, een derde in het Nederlands en een derde deel in het Papiamentu. Nicolas Piña Lampe was heel actief organisator op cultureel gebied. Hij was lid van de Jolly Fellows Society, voorzitter van Centro Bolivariana, initiatiefnemer van de eerste nummers van het tijdschrift Simadan (1950, 1951) en het Arubaanse Simadan-nummer van 1961, en hij was actief in het Ateneo Literario.

Alles wat hij slordigweg op losse papiertjes aan gedichten noteerde, was geheel doortrokken van zijn persoonlijke gevoelens en de wijze waarop hij dingen belevend zag en in zich opnam. In wat hij schreef herkennen we de menging van het 'ik' en de buitenwereld, en een persoonlijk heen en weer geslingerd worden tussen aan elkaar tegengestelde gevoelens, een botsen van blijdschap met verdriet, leven en dood, liefde en eenzaamheid...

In het werk van Piña keerden vijf thema's steeds weer terug, die in zijn beste momenten hecht met elkaar verbonden werden in een en hetzelfde gedicht: het eiland en de natuur van Aruba; een sterke sociaal-politieke betrokkenheid; poëzie als persoonlijke expressie van

blijdschap en melancholie; leven en dood; de functie van poëzie en de taak en het metier van de dichter.

Het eiland Aruba en de Arubaan mogen veeltalig zijn, het enige als onvervreemdbaar eigen gevoelde dichterlijke voertuig van de Arubaanse dichter is zijn Papiamentu. Een Arubaan zal bij gelegenheid zijn emoties uitzingen in de vertolking van Spaanse liederen, somtijds het internationale Engels gebruiken of het zakelijke Nederlands, maar de eigenlijke uitingsvorm van de Arubaan ligt in het Papiamentu.

In De navelstreng van mijn taal; Poesia bibo di Aruba (1992) brengt Anton Claassen enige chronologisch geordende generaties in de poëtische ontwikkeling van Aruba aan. Hij onderscheidt daarbij decenniegewijs de veertigers, vijftigers, zestigers en zeventigers. Hoewel zijn werkwijze zeker verhelderend is voor een eerste ordeningsvoorstel van onze nog jonge poëzie, wil ik enigszins anders te werk gaan. Stapje voor stapje zullen we inzicht moeten krijgen in de ontwikkelingsgang van onze literatuurgeschiedenis. Ik beschrijf daartoe enkele thematische tendensen in de poëzie van Aruba.

In zijn wereldbekende Les damnés de la terre (1961), in het Nederlands vertaald als De verworpenen der aarde (1973) onderscheidt Frantz Fanon in het hoofdstuk over 'de nationale cultuur' drie ontwikkelingsfasen in de literatuur van gekoloniseerde volken. In de eerste fase sluit de gekoloniseerde zich geheel bij de literatuur van het voormalige moederland aan. De inspiratie is Europees en past in de stromingen in de literatuur van het moederland. In de tweede fase, een fase van bezinning maar ook verwarring, probeert de auteur het eigene te zoeken in herinneringen, oude legendes, humor en allegorie. De derde fase tenslotte is die van strijd en verzet om het volk als een wekker wakker te schudden.

De Surinamer Albert Helman (1903-1996) heeft ruim tien jaar later in een artikel 'Obver 'nationale' letterkunde' deze drie beschreven fasen uitgebreid tot vijf. Na de assimilatie volgt de imitatie en adaptatie van het vreemde voor een eigen publiek, de derde fase is die van het protest, in de vierde breekt de relativiserende humor door en in de vijfde tenslotte wordt de eigen ontwikkeling opgenomen in de mondiale literaire evolutie.

Edward W. Said's Culture and Imperialism (1993) tenslotte, dat een generatie later werd geschreven, gaat verder en onderscheidt in het hoofdstuk 'Resistance and Opposition' vanuit zijn tijdsperspectief drie fasen die ik kortweg samenvat met een fase die van buiten absorbeert in zijn Eurocentrisme of Afrikanisme, een fase die gericht is op de herkomst van de verschillende bevolkingsgroepen. Dan is er een tweede fase die vooral gericht is op het eigene, die een sterk gesloten karakter heeft en die zich afsluit van de buitenwereld, waarbij gevoelens van nationalisme en nativisme domineren. Tenslotte is er de derde fase, een extraverte fase die vanuit het eigene de buitenwereld tegemoet treedt, die gericht is op osmose en expansie en een open venster politiek voert in dialoog met de buitenwereld. De Arubaanse poëzie bevindt zich in verschillende stadia in verschillende van deze ontwikkelingsfasen.

Romantiserend Indianisme

Hubert Booi (Bonaire 1919) die het Papiamentu beoefent "in het vloeiende adagio-ritme dat wij reeds kennen van Juan de Castellanos uit de zestiende eeuw," zoals Cola Debrot hem karakteriseerde, woont sinds 1937 op Aruba.

Als Papiamentstalig dichter schreef hij onder meer liederenteksten voor Padu Lampe en de tekst van het Bonaireaanse volkslied. Er is nog veel ongepubliceerd werk van hem in de Collectie Ito Tromp in de biblioteca Nacional, waaronder veel (gelegenheids)poëzie en liederen, en twee vertalingen: Un soño riba bispu di Pasku (Christmas Carroll) en een beginfragment van Romeo y Julieta (Romeo and Juliet). Zijn 'Golgotha' verscheen in de

Antilliaanse cahiers; in 1969 publiceerde hij Muchila. Hij is vooral bekend wegens zijn musicals E perla di Karibe (1955) en Amor di Kibaima (1969).

Hubert Booi rekenen we met Ernesto E. Rosenstand (1931) tot de 'literatura indianista', een term die we ontleen aan Henry Habibes bespreking van Hubert Boois 'E ultimo Caribe', dat volgens Habibe "pa su tema, ta pertenesé na un konhunto di literatura indianista ku ta eksisti na henter Amérika latina, fo'i Argentina te Méxiko. Nos por bisa, tranquil, ku e ta e úniko den su genero na nos idioma, o más konkretamente na Aruba, ja ku na Korsow no ta existi e género ei (indianismo) Den su afán romántiko Booi a buska un nota original pa Aruba (kolor lokal) i asina el a jega na identifiká su mes ku un indján: 'e último Karibe'. I pa expresá asina su 'nashonalismo' e poeta a hasi uso di un rekurso masha frekwente den 'Romantismo' na Latino-Amérika: identifikashón ku un indjan." (Watapana II-8, maart 1970: 4-7)

Het bekende gedicht 'E ultimo Caribe' verscheen in het Arubaanse nummer van Simadan (1961) en in de verzamelbundel Muchila (1969). Hubert Booi wijst in dit gedicht op het historische gegeven dat de oorspronkelijke bewoners van Aruba in 1515 door Diego Salazar, op bevel van Diego Colón, werden weggevoerd naar Hispaniola, omdat daar een tekort aan werkrachten was.

"Historia sí ta conta di un lamá gloryoso
Nos gran lamá CARIBE, bao cielo tropical,
Henrencia inborabel di gueronan famoso,
Cu a larga pa recuerdo, nan number inmortal."

Ook Ernesto Rosenstand begon zijn schrijverscarrière in de sfeer van het Indianisme. Zijn Kuentanan Rubiano (1961) past geheel in het romantische indianismo. Rosenstand schetst er een pre-koloniaal Indiaans paradijs: het prachtige eiland in de schitterende zee; de harmonie van de mens met de natuur die voedsel in overvloed levert; het vreedzame door niets gestoorde leven.

Het toneelstuk Macuarima: historia o leyenda? (1971) beschrijft dezelfde confrontatie van de Indianen met de Spanjaarden. Aanvankelijk leven de Indianen onder leiding van cacique Macuarima in voorspoed en geluk. Dan verschijnen op 18 augustus 1499 de Spaanse conquistadores onder leiding van Olonso de Ojeda. Deze plant vlag en kruis en neemt het eiland voor zijn vorsten in bezit. Ze nemen Balashi en Butucu gevangen, waarna de eerste vertelt dat er bij Bushiribana veel goud gevonden wordt. In een felle discussie verdedigt Macuarima zijn rechten op het eiland, maar het is tevergeefs. Hij zal liever sterven dan buigen voor de wil van de kolonisten en wordt 'geofferd op het altaar van de cultuur'.

Ook Wadirikiri (1975) past in de stroming van het Indianisme. De musical bezingt in poëtische taal de liefde van de dochter van cacique Macuarima en diens vrouw Kumana voor de van de overwal afkomstige Pluma Blanco (Witte Veder).

Wadirikiri, prinses van Ora Ubao

"Semper ku tin Rubiano
sanguer indjan lo kore
dor di benanan sano
pa forma un pueblo nobo"

"No tin nada mas tristu
k'un pueblo sin pasado ... p'esei"

Tene mi man i bini
drenta un mundo ku a pasa
mira un rasa k'a muri
mira un rasa nos a mata"

In de latere toneel echter heeft Ernesto Rosenstand dit romantisch Indianisme achter zich gelaten en verwoordt hij een modern sociale problematiek van mensen die zich veelal bevinden aan de zelfkant van de samenleving. In zijn poëzie is hij meer romantisch. Un anhelo sin fin (1982) werd door Carel de Haseth gekarakteriseerd als "een poëzie welke vooral uiting geeft aan de liefde. Heel intiem, heel persoonlijk en zo, vanwege het thema, zo toegankelijk ook voor anderen." (Amigoe-Ñapa 28 V 82)

Het Indianisme voorbij

Het Arubaanse Indianismo kent met het ingaan van de status aparte in 1986 nog een golfje met twee werken. Het eerste is een verhalende fantasie van Tochi Kock: - Aruba - e leyenda di su number, het tweede is een lang gedicht van Philomena Wong: Na caminda pa idenpendencia.

Philomena Wong geeft met haar lange epische gedicht Na caminda pa independencia een historische schets van de strijd om de status aparte met een duidelijke boodschap van integratie. In dit gedicht is alleen maar even van literatuur indianista sprake als er gesproken wordt over het pre-columbiaanse Aruba. Maar direct daarop wordt het ontstaan van een multiculturele samenleving benadrukt, die aanvankelijk echter nog wel segregatie kent door de opstelling van de kolonisator die een verdeel-en-heers-politiek voert en die een ontwikkeling alleen ten dienste van de elite voorstaat. Na de hoogtepunten van de strijd om de status aparte wordt tenslotte een nieuwe toekomst benadrukt van het nieuwe multi-rationale en multi-culturele Aruba.

Protest en eigenheid

Na en naast een zich bezinnen op het verleden en de roots ontwikkelt zich in de jaren zestig met name een heel kritische jongerenliteratuur die geschreven wordt door Arubaanse studenten in Nederland. Federico Oduber (1942) drukte dit verzet achteraf pregnant uit toen hij over zijn dichterstaak van de jaren zestig opmerkte: "Een dichter die zich in een kolonialistische maatschappij geen onrust, verontrusting zo u wilt, bij het establishment kan veroorzaken is een zwakke dichter en is slechts bestemd om vernissage te blijven voor de maatschappij waarin hij leeft en werkt." (Hacha VII-5, juni 1981: 8-9)

In het door Henry Habibe (1940) geleide studententijdschrift Watapana (1968-1972) en meer nog in het kleine maar venijnige door Ramon Todd Dandare (1942) geleide Feneta (1969-1971) kregen jongeren de kans hun kritische mening te ventileren. Vooral Watapana heeft veel jongere Arubaanse dichters een stem gegeven. Naast de bekende schrijvers als Hubert Booi, Eduardo Curet, Emilio Lopez Henriquez, Nicolas Piña, Ernesto Rosenstand en José Ramon Vicioso, komen we namen tegen als van Nena Bennett, C.L. Every, Robert Henriquez, Luis Leañez, Henri Tai, Ramon Todd Dandare, Pedro Velasquez, Brunilda Vizoso en Philomena Wong - dat is een respectabele lijst van zowel oudere als jongere medewerkers, die zonder het tijdschrift misschien niet tot publiceren waren gekomen. Van de in die tijd nog minder bekenden hebben alleen de laatste twee genoemd het later tot afzonderlijke publicaties gebracht. Philomena Wong (1941), inmiddels een van onze bekendste dichters, begon in Watapana.

Behalve deze auteurs moeten Frank Booi (1947), Mario Dijkhoff (1950) en Robertico Croes (1955) hier genoemd worden bij de kritische jonge dichters. Frank Booi publiceerde Keho na kaminda (1975), Mario Dijkhoff zijn Poesia ta asta pa Bo (1976) en Tico Croes onder het pseudoniem Tikoli de bundel Alma sangra (1978). Al deze poëzie getuigt van grote

politieke betrokkenheid en een ontwikkelde maatschappij-kritische houding.

Ter adstructie hiervan een voorbeeld. **Tico Croes'** debuut Alma sangra heeft een gesloten structuur in die zin dat de bundel zowel begint als eindigt met 'vrijheid'. Maar met dat begrip wordt een nieuw toekomstperspectief opengelegd en daarom is er geen sprake van stilstand maar juist van ontwikkeling. Dat vraagt om enige uitleg. Waar de dichter aan het begin nog twijfelt aan zijn schrijven, "por ta / ta koi loko / ma skibi / o sin baló", wegens zijn geringe ervaring, "t'ami mes / jiu' naturalesa / berde'i jerbe / k'ainda / hopi kas / tin pa dreña", halverwege de bundel luidt het al "mi destino / ta mundo" en aan het einde "mi bos / meste resona / den tur horea". De dichter heeft uiteindelijk tot taak de mensen, zijn volk, te bevrijden van een driehonderdjarige last van koloniale geschiedenis, bestaande uit slavernij en vernedering. De bundel eindigt met een oproep. Wij - de dichter en zijn lezers, zijn volk - moeten de ketenen van deze onderdrukking verbreken en de eigen geschiedenis maken.

Het zal duidelijk zijn dat Tico Croes' poëtische debuut geheel past in de ideologische of, positiever uitgedrukt, idealistische traditie van jonge studentenpoëzie van de jaren zeventig. Zoals hij schreef, zo schreven rond dezelfde tijd en vanuit dezelfde positie zijn literaire generatiegenoten. De wachtwoorden luidden vrijheid, solidariteit, identiteit, strijd en een nieuwe toekomst. De gedichten in Alma sangra hebben de eenvoudige vorm van relatief lange zinnen die door een verdeling over een groot aantal korte versregels een staccato-ritme meekrijgen.

J.C Nicolaas schreef wat later, maar valt eveneens op door zijn maatschappijkritische poëtische houding. Eclips politico (1991) bevat een verzameling van gedichten die in de loop van een periode van zo'n tien jaar ontstaan zijn. De dichter verwoordt een politieke boodschap die tegelijkertijd de sociale situatie op Aruba beschrijft. Deze direct verwoorde protestpoëzie verzet zich tegen roddel, protesteert tegen grote economische verschillen van arm en rijk, kritiseert de heersende politiek, de etnische verdeeldheid die bepaalde groepen niet wil accepteren als authentiek Arubaans, het externe en interne kolonialisme, het gebrek aan persvrijheid, het vervreemdende onderwijssysteem, het onbereikbare van een authentieke culturele identiteit, de emancipatie van de vrouw. Er is veel te bestrijden maar de dichterlijke strijd zal waarschijnlijk weinig succes sorteren. De dichter zélf heeft weinig hoop voor betere tijden als hij schrijft over 'un futuro sin futuro'. Deze protest-poëzie doet bij lezen stroef aan omdat ze sterk cerebraal, heel direct verwoord is zonder zich in metaforen te verhullen. Tegelijkertijd doet ze wel een beroep op het oordeel van de lezer omdat ze als protestpoëzie moraliseert. Hoewel je je kunt afvragen of deze vorm van protesteren niet een beetje uit de tijd is, lijkt het me toch goed de bundel nauwkeurig te lezen. Ze heeft tot nu toe beslist te weinig aandacht gehad.

In deze afdeling past ook veel werk van Denis Henriquez, zoals zijn Papiamentstalige toneelstukken en zijn Nederlandse romans. Maar juist in zijn poëziebundeltje Kas pabow (1988) slaat hij een veel persoonlijker toon aan. In Kas pabow staan gedichten waarvan sommigen in een eerdere versie al eerder geschreven waren. De twintig gedichten gaan over weemoed en verlangen naar Aruba, maar ook over het ouder worden. In vijf afdelingen lezen we de visie van de dichter op het eigen verleden en zijn geboorte-eiland, nu hij al zo lang daar niet meer woont. De onvrede met het bestaan hier en nu, het heimwee, wordt bedwongen door het in een verhaalvorm te objectiveren, door het te ironiseren of door het in een kort gedicht dan maar domweg uit te spreken. De vierde afdeling 'Poesia di inbierno' gaat over heimwee vanuit het koude Nederland. Het geboorte-eiland en jeugdherinneringen in de eerste en de vijfde afdeling omsluiten compositorisch de klacht over het verblijf in Nederland en 'tristesía'.

Arubanisme

Behalve een historisch gericht Indianisme kunnen we een op de eigen tijd en omgeving geënt nationalisme in de Arubaanse poëzie van Aruba onderscheiden. Deze literatuur gaat samen met het opkomend nationalisme van de jaren zeventig in zijn strijd voor de status aparte. In de literatuur uit zich het politieke streven in een benadrukken van de trots op het Arubaan-zijn, het bezingen van het eiland, zijn natuur en zijn mensen. Deze dichters vertegenwoordigen kunst die niet van chauvinisme is vrij te pleiten. Ze kregen in de jaren zeventig ruimte in bladen als Chuchubi en Brindis. De vertegenwoordiger bij uitstek van dit nationalistische Arubanisme was Julio Maduro (1924). In Brindis publiceerden eveneens Jossy Mansur (1934), Digna Laclé (1925) en Nena Vrolijk. De dominante thema's zijn de schoonheid van het eiland en zijn natuur. De Heimatkunst overheerst en de blik beperkt zich bewust tot de grenzen van het eiland. De poëzie is ook voor niemand anders dan de Arubaan zelf bedoeld.

In scherpe tegenstelling tot deze literatuur van gezapigheid zien we een fel kritische houding in het Nederlandse studentenblad Kontakto Antiyano (1968-1979) waarin Frank Booi en Cyril Berkel van tijd tot tijd publiceerden, en het op Aruba verschijnende Skol y Komunidad (1969-1988) waarin naast alle politieke en onderwijskundige artikelen mondjesmaat meestal zeer kritische poëzie verscheen.

Lirica social en lirica personal

Het is met eigentijdse dichters veelal moeilijk - en sommige maken het de overzichtsschrijver wel heel erg lastig - om iedereen in een hokje te duwen en ze van een etiket te voorzien. In dit verband wil ik twee problemen aan de orde stellen, de persoonlijke ontwikkeling van een dichter en het probleem personen en hun werk te plaatsen.

Een schrijver is geen starre statische figuur die geen ontwikkeling kent. Hij is deel van zijn tijd en ontwikkelt zich met zijn literaire productie parallel aan of in oppositie tot die tijd. Zo kan Ruben Odor met zijn tweede bundel Voz di mi tera (1996) keurig worden ingedeeld bij de stroming van het Arubanisme, maar kan de eerste bundel persoonlijke poëziebundel Mi bida y aids (1993) in het geheel niet bij een van de tot nu toe getekende tendensen ondergebracht worden. Ruben Odor publiceerde in 1987 de dichtbundel Luz y sombra bij Charuba. In 1993 gaf de Women's Club di Aruba de bundel Mi bida y aids uit. Ruben Odor schreef toen nog onder het pseudoniem 'Ego sum' [ik ben], maar hij zou in een vermeerderde vervolgitgave en de Engelse vertaling My Life with Aids (1994) zijn eigen naam gebruiken. Op ongeveer tweederde deel van de bundel schrijft de dichter 'mijn hart is een opgerichte antenne naar alle golven der gevoeligheid'. Als Mario Odor eind 1991 hoort dat hij door het HIV-virus besmet is, schrijft hij aanvankelijk in een dagelijkse stortvloed van gedichten beurtelings zijn wanhoop en hoop op de ontdekking van nieuwe geneesmiddelen, zijn verzet, zijn kracht, vechtlust en acceptatie, zijn innerlijke strijd en de schuldvraag van zich af in een aantal gedichten die alle sterk op zijn nieuwe levenssituatie betrokken zijn. Uit de datering valt af te leiden dat de drang om zich door middel van gedichten te uiten bij vlagen komt. Sommige gedichten zijn als gebeden, andere overwegen zelfs een einde aan het leven te maken. Enkele keren overweegt de 'ik' zijn handen maar af te hakken of zodanig te branden dat hij niet meer schrijven kan. Angst voor en verlangen naar de dood strijden in sommige verzen om de voorrang. De zieke is eenzaam en roept om contact. Maar schrijven is toch niet zinloos. Alleen zijn gedichten zullen er later nog over zijn als een levend teken! Een steeds terugkomende vraag is het waarom van het schrijven. Deze gedichten hebben een dubbelfunctie, want ze bevatten troost voor de dichter zelf en een waarschuwing voor de lezer.

Tico Croes paste met zijn eerste bundel Alma sangra keurig in de protestpoëzie van de maatschappelijk betrokken jongeren, maar zijn tweede bundel Potret di un cara desconoci (1997) onttrekt zich vooralsnog aan enige etikettering. Er zal meer van dit soort vooralsnog unieke poëzie moeten verschijnen wil er een groepsetiket op geplakt kunnen worden. De

bundel verwoordt de liefde tussen twee mensen van het prille begin tot het bittere einde, in tijd verwoord door de schildering van de ochtend tot de avond. Potret di un cara desconoci is het product van een gerijpt inzicht, dat zich literair uit in singuliere beeldspraak, in verrassende stijlverschijnselen, in speciale syntactische wendingen en in een uitzonderlijke woordkeus. Als poëzie zowel analyse als beleving is, komen beide groepen lezers bij Tico Croes aan hun trekken: de laatste ondergaat de sfeer van de gedichten waar de eerste ze moeizaam inhoudelijk ontraadselt. Beide vormen van lezen zijn beurtelings mogelijk en bieden beide bevrediging.

De verhalen van Frank Williams passen in een kader van een voorzichtig geuite maatschappelijke kritiek, maar voor zijn gedichten Antologia di cariño (1993) past voorlopig geen ander kenmerk dan de wel heel algemene noemer persoonslyriek, wegens het hoofdmotief van de liefde, ook voor het eigen land. De gedichten behandelen de liefde in diverse stadia: de kennismaking, van ontwakende verliefdheid naar volwassen liefde, liefde voor de kinderen en de ouders. Het gezin en de familie staan centraal. Frank Williams roman E yamada (1997) onttrekt zich bij gebrek aan meer romans vooralsnog aan elke etikettering.

Waar de jonge Arubaanse dichter Dax Hassell met zijn Head Sketching Discoveries (1997) ondergebracht moet worden is voorlopig in het geheel niet te beantwoorden. Alsof het in het algemeen van belang zou zijn welk kenmerk een zich vrij bewegend literair werk opgeplakt dient te krijgen. Is dat immers wel zo noodzakelijk?

In welke stroming zou Padu Lampe (1920) moeten passen? Padu Lampe publiceerde in 1960 The 3rd element, zestien jaar later Hatmoniology en weer tien jaar later op gevorderde leeftijd zijn eerste Papiamentstalige Ciencia acercando e mundo espiritual. Bovendien moeten we daarbij nog antwoord geven op de moeilijke vraag of we deze werken tot de literatuur of liever tot de filosofie rekenen?

Van Gina Henriquez (1937) weten we dat ze relatief veel poëzie geschreven heeft, maar nooit gepubliceerd. Hetzelfde geldt voor Robert Henriquez. Ook Digna Laclé heeft veel meer geschreven dan gepubliceerd. Waarschijnlijk ligt van velen werk op de plank, maar zal het ooit verschijnen?

Er is bij een aantal dichters een lijn aan te geven van sociale naar sterk individuele lyriek, van een gericht zijn op de omgeving naar een zich richten op het bewogen innerlijk, van communicatie tot persoonlijke expressie, van 'lirica social' naar 'lirica personal'.

Nydia Ecury plaatst haar werk zelf als volgt: "Iedere bundel geeft min of meer weer in welke fase van het leven ik mij in een gegeven periode bevind. Tres rosea van 1972 had veel te maken met de alleenstaande vrouw en moeder. Met Bos di sanger van 1976 ga ik terug naar mijn geboorte-eiland en naar de verschillende rassen waarvan ik afstam. In Na mi kurason mará van 1978 was ik blij met het leven. Ik zat goed in mijn vel. 'Awor ku mi ta birando grandi, e mundu loko akí ta na mi kurason mará.' Ik reken hierin ook af met een heleboel zaken uit het verleden. In de tweetalige bundel Kantika pa Mama tera / Song for Mother Earth van 1984 doorbrak ik de taalbarrière. Enkele reeds eerder in het Papiaments verschenen gedichten manifesteerden zich nu ook in het Engels. Een hoogtepunt in de periode waarin Un sinta den bientu ontstond, was de geboorte van mijn kleinzoon. Aan hem heb ik mijn laatste bundel dan ook opgedragen. Maar net daarvoor had de dood van mijn zus Mimi, mijn eigen sterfelijkheid dichterbij gebracht. Tussen dit dieptepunt en hoogtepunt beweegt zich 'Un sinta den bientu' als bundel."

Philomena Wong's 'Mi' ta biba den mi pensamento (1984) is eigenlijk een cyclus van het leven. De openingszin van het eerste gedicht 'Perdi' luidt 'Mi a muri den mi pensantonan' het slotgedicht van de bundel begint met 'Mi ta biba den mi pensamento. Het 'Ik' moet zich namelijk niet verliezen, iedereen moet in de maatschappij er steeds rekening mee houden zich te kunnen handhaven; leven betekent strijden, overwinning, overleven. De bundel eindigt posi-

tief. In 1992 verscheen van Philomena Wong een nieuwe bundel Di ta .. pa .. tabata, een bundel die zich beweegt van het heden (ta) naar het verleden (tabata), van de in het eerste gedicht beschreven prachtige 'ochtend' naar 'dood' en 'rouw' aan het einde. Dat maakt de verzameling tot een trieste bundel, waarin het ouder worden en de dood als onontkoombare realiteit centraal staan. De gedichten in Crusando frontera (1993) zijn zo gerangschikt, dat de bundel positief begint met de schildering van een prachtige ochtend, waarna verschillende levensfasen van de mens van ongeboren baby tot de ouderdom en dood beschreven worden. Maar daarmee eindigt de bundel niet, want de laatste gedichten spreken weer over tevredenheid, rust en een ochtend van geluk. Daarmee krijgt de bundel als geheel een positieve lading mee. De angst voor naderende ouderdom en lichamelijk verval die uit Di ta pa tabata sprak, is nu nog wel degelijk aanwezig maar wordt uiteindelijk overwonnen met behulp van de levenslust van de debuutbundel. De balans is hersteld. Philomena Wong steekt met Crusando frontera / Crossing borders diverse grenzen over: van het 'ik' naar de buitenwereld, van de jeugd naar het ouder worden, een scala van uiteenlopende gevoelens van vreugde tot verdriet.

Belén Kock-Marchena's eerste bundel, Vibrashon di amor (1995) opent met een motto van Phil Bosmans, waarin de liefde centraal staat. Zoals een bloem de zon nodig heeft om te bloeien, zo heeft de mens liefde nodig om mens te worden. In 'Nostalgia' in de tweede bundel Milager / Miracle (1998) denkt de dichteres met weemoed aan vroeger en smeekt ze als het ware dat, mocht de rumoerige wereld haar rust verstoren, haar dan toch de illusie te laten dat dit kleine eiland een paradijs is. Dromen tegen beter weten in... Dichten als vluchthaven uit de boze wereld... Compositorisch beweegt Vibrashon di amor zich van rouw naar aanvaarding. Vibrashon di amor eindigt met 'Een nieuwe ster aan het firmament': 'na shelo scur, un strea cla, ta bula, ta balia, ta kinipi wowo, pa pone hari atrobe esnan cu ta yor'e'. Poëzie heeft een duidelijke functie in het geestelijk leven van de mens, ze kan tot persoonlijke troost en bemoediging dienen. Daarnaast heeft ze eveneens een maatschappelijke functie. Zoals Philomena's gedicht 'Auxilio', dat een protest bevat tegen de ontluistering van Aruba's natuurschoon, bij alle bushaltes in de vorm van een grote poster was opgehangen, zo is Belén met 'Juffrouw, ik heb een bôter meegebracht!' in nagenoeg alle overheidskantoren en onderwijsgebouwen aanwezig. Het overgrote deel is echter meer persoonlijk dan gericht op de buitenwereld en we plaatsen Belén Kock dan ook nog meer in de lijn van de 'lirica personal'.

De gedichten in Pancho Geermans viertalige Flor di sanger (1987) munten uit door korthed en beknoptheid. Ze moeten dan ook, zoals alle poëzie trouwens, woord voor woord, vers voor vers, gelezen worden. De gedichten verbergen veel en laten veel on gezegd, maar wie erin doordringt ontdekt een dualisme tussen de ik-persoon en de wereld dat om verzoening vraagt. Het innerlijk van de dichter vraagt om zelfbevestiging, waarbij de omgeving een beletsel vormt. De dichter heeft kritiek op zijn medemens maar beseft terdege dat hij diezelfde kritiek ook op zijn eigen persoon(lijkheid) moet betrekken, omdat ze uiteindelijk op hem zelf terugslaat. Geerman schrijft poëzie als spiegel van het innerlijk én poëzie om zich tegen een vijandelijke wereld te wapenen, om sterk te kunnen zijn als individu.

Migratie

In de eerste Arubaanse anthologie Cosecha Arubiano zijn 36 auteurs opgenomen van wie er tien buiten Aruba geboren zijn en dus uit het buitenland afkomstig zijn. Dat is dus ruim vijftienvijf procent. Maar we zouden zulke uiteenlopende auteurs als José Ramón Vicioso, Eduardo Curet, Hubert Booi, Nicolas Piña Lampe, Luis G. Leañez, Ana Herrera-de Kock, Digna Laclé, Ernesto Rosenstand, Ramon Todd Dandare en Alida R.M. Soto niet in onze literatuurgeschiedenis willen missen. Daarnaast treffen we er vier definitief geëmigreerden in aan, die zich permanent buiten het eiland gevestigd hebben. Inmiddels is dat aantal emigranten groter geworden. Maar we blijven Brunilda Vizoso, Nydia Ecury, Federico Oduber, Robert Henriquez, Olga Orman, Clyde Lo-A-Njoe, Ken Mangroelal, J.R. Nicolaas, Angela Matthews,

Archie de Veer en Denis Henriquez - om er een aantal te noemen - toch als onze eigen auteurs beschouwen. De overigen, dus een ruime helft werd op Aruba geboren en koos voor het geboorte-eiland als uiteindelijke vaste woonplaats. Zagen we in het begin van dit overzicht dat onze literatuur multilinguaal is, migratie is een ander dominante karaktertrek ervan.

De immigranten kozen het eiland van verblijf tot thema van hun literaire werk, de emigranten bleven zich vaak vanaf grote afstand eveneens met het eiland bezighouden.

Ieder van de in deze anthologie opgenomen dichters houdt zich op een of andere wijze met zijn of haar eiland bezig. Daarom zijn ze onder de noemer van de aan een gedicht van Ramon Todd Dandare ontleende titel 'Isla di mi' hier samengebracht. 'Isla di mi' wegens twee steeds terugkerende thema's: het eiland en zijn taal, Aruba en het Papiamentu.

Lijst van literaire werken:

- 1932 H.E. Lampe: Aruba voorheen en thans
Pan Aruban: A History of Aruba
- 1934 H.E. Lampe: Mijne indrukken van Curaçao
- 1938 José Ramón Vicioso: Dioramas
- 1943 Rings, William Rufus: Aruban annals
- 1944 José Ramón Vicioso: Graciela
- 1945 José Ramón Vicioso: Romance de Pascua de Resurreccion y otros poemas
José Ramón Vicioso: Triptico del destierro
- 1946 José Ramón Vicioso: Páginas Arubanas
- 1955 V.S. Piternella: Dora Deana y Flornan di amor
V.S. Piternella: Dora Deana y su Lágrimanan
- 1956 J.K.Z. Lampe: Gedichten
- 1960 Sophie Armand: Moonlight over Basiruti
- 1961 Federico Oduber: Beseffend
Ernesto E. Rosenstand: Cuentanan Rubiano
B. Vizoso: Seis motivos y Un poema de amor en las Antillas
- 1963 Ernesto E. Rosenstand: Nos a topa na park
- 1964 José Ramón Vicioso: Isla sin bosques
- 1965 Ernesto E. Rosenstand: Cuentanan pa un i tur
- 1966 José Ramón Vicioso: Senda de amor
José Ramón Vicioso: Musica de Sotavento
- 1967 Hubert Booi: Golgotha
- 1968 Henry Habibe: Aurora
W.F.M. Lampe: In de schaduw van de gouverneurs
- 1969 Hubert Booi: Muchila
- 1971 W.F.M. Lampe: Buiten de schaduw van de gouverneurs
- 1972 Nydia Ecury: Tres Rosea
Federico Oduber: Putesia
José Ramón Vicioso: Kadarpelides
- 1975 Frank Booi: Keho na kaminda
- 1976 Mario Dijkhoff: Poesia ta asta pa Bo
Nydia Ecury: Bos di sanger
- 1977 Emilio Lopez Henriquez: Recordatorio
- 1978 Nydia Ecury: Na mi kurason mará
Ken Mangroelal: Distance Call
Angela Matthews: De witte pest
Tikoli: Alma sangra
- 1979 Jossy M. Mansur: Evento, historia y personahe
- 1980 Henry Habibe: Keresentenchi
- 1981 Jossy M. Mansur: Punto di vista
Jossy M. Mansur: E regreso
Jossy M. Mansur: E Indiannan Caquetio
- 1982 Ernesto E. Rosenstand: Kiko ta di nos?
Ernesto E. Rosenstand: Un anhelo sin fin
- 1983 Henk de Beijer: No ta ko'i mira
Contami un storia
Clyde Lo-A-Njoe: Dansen/Baliamento

- 1984 Desirée Correa: Mosa's eiland
Nydia Ecury: Kantika pa Mama Tera / Song for Mother Earth
Philomena Wong: 'Mi' ta biba den mi pensamento
- 1985 Josette Daal: Warwind
Henry Habibe: Yiu di tera
- 1986 Frances Kelly: Wi-ki-ki-ri-ki-ki
Tochi Kock: Aruba; e leyenda di su number
Ph. Wong: Na kaminda pa Independencia
T. Figaroa: Na mi Aruba
B. Joung Fat: Na tres rubianita
- 1987 V.S. Piternella: Dulce mentira
R. Odor: Luz y Sombra
P.Geerman: Flor di Sanger
F. Kelly: Wikikirikiki
- 1988 L.E. Euson: Sweet Praises
D. Henriquez: Kas Pabow
D. Henriquez: E soño di Alicia
R. Piternella: Niet huilen bij de zee
Digna Laclé: Bon Pascu
- 1989 F. Kelly: Een reuzen heksentoer
Santaner: Soño di Marduga
F. Williams: Regalo di Fantasia
A. Krozendijk-De Cuba: Casita di Faro
- 1990 J.R. Nicolaas: Eclips Politico
J. Tromp: Cetilalma y Otro Cuentanan Arubiano
- 1992 D. Henriquez: Zuidstraat
J.M. Mansur: Un poco di tur cos
Ph. Wong: Di ta...pa..tabata
- 1993 Luti Martinez: Linda's road
Ruben Odor: Mi bida y aids.
Frank Williams: Antología di Cariño
Philomena Wong: Crusando frontera / Crossing borders
- 1994 Eduardo Curet: Abrojos
Frank Williams: Alma transparente
Ruben Odor: My life with aids
- 1995 Denis Henriquez: Delft blues
Belén Kock-Marchena: Vibrashon di amor
Osaira Muyale: The Mystery of the Soul
Richard Piternella: Toch naar het carnaval
Elston A. Thomas: Teror di droga
- 1996 Augusto Esteban Croes: Donde voy (Collecion Di Poecia)
Ruben Odor: Voz di mi tera.
Olga Orman: Hoe Anansi de ogen van de koning opende.
Richard (Archie) de Veer: Sí, ta mi mes.
- 1997 Tico Croes: Potret di un cara desconoci
Dax Hassell: Head sketching discoveries
Frank Williams: E Yamada
- 1998 Yolanda Croes: Acompaña pa un angel.
Belén Kock Marchena: Milager/Miracle
Marquez, Dominico: Flor di Shoshoro.

Francisco Pardo: E solo di e Caiquetionan.
Clarette Quandus: Mi Aruba, mi prohimo, mi inspiracion.
Jossy Tromp: E biento di atardi y otro cuentanan Arubiano
Jacques Thönissen: Tranen om de ara.
1999 Denis Henriquez: De zomer van Alejandro Bulos